

TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİ'NDE ZARF VE ZARF TÜMLECİ

Levent DOYURAN

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Modern Diller Yüksek Okulu

Yrd. Doç. Dr. Nergis BİRAY

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Fen-Edb. Fk. Türkoloji Böl.

Zarfların Tanımı:

Fiilleri yön, sebep, tarz, vasıta, miktar ve şart bildirerek niteleyen zarflar, Türkçe'nin her lehçesinde geniş bir şekilde kullanılan kelime çeşitleri içerisinde yer alır.

Cümlede zarf görevini üstlenen kelimeler ya eksiz olarak veya son çekim edatlarıyla ya da eşitlik, vasıta, yön ve diğer bazı hâl ekleriyle kullanılış sahasına çıkarlar. Bu tanımda yer alan zarflar, genellikle isim ya da isim soylu kelimelerden meydana gelmekte iken, fiiller de zarf fiil eklerini alarak zarf görevini yerine getirirler.

Zarflar, fiilleri açıkladıkları veya niteledikleri için fiillere bağımlıdır da.

Türkiye gramerciliğinde 'zarf' terimi yanında 'belirteç' terimi de bu kelime çeşidi için kullanılmaktadır.

Cümle unsuru olarak incelenen zarflar için de 'zarf', 'zarf tümlecisi' (Bilgegil), 'belirteç tümlecisi' (Gencan), 'zarflama', (Banguoğlu) gibi terimler kullanılmıştır.

Bunun yanında Ediskun ve Gencan gibi bazı dilcilerimiz 'edat tümleçleri', 'ilgeç tümleçleri' adını verdikleri cümle unsurundan bahsederler. Edatlarla meydana getirilen bu tümleçler de bize göre "zarf" göreviyle kullanıldıkları için, bunları da "zarflar" içinde ele almak doğru olacaktır.

Zarflar, çekimsiz unsurlardır ve isim olarak görev yaptıkları zaman çekime girerler. Zarf göreviyle kullanıldıklarında ise hâl ve yer bildiren eşitlik, yön, vasıta ve bazen de ayrılma hâl ekleri gibi ekler dışında çekim eklerini almazlar. Bu ekler, zarf yapan ekler görünümündedirler.

Zarflar, sıfatların ve başka zarfların anlamını değiştirebilirler. Ama asıl kullanılışları fiillerlelidir. Bir bakıma fiillerin sıfatı görevini yerine getirmektedirler.

Zarflar, bağlandıkları unsurlarla çekimsiz olarak ilişki kurarlar.

Türkiye gramerciliğinde kelime çeşidi olarak zarf, dilcilerimiz tarafından şu tanımlarla ele alınmaktadır:

Muharrem Ergin, zarfları: "Zarflar, zaman, yer, hâl, ve miktar isimleridir. Tek başına sıfat olmadığı gibi tek başına zarf da yoktur...Zarflar da tek başlarına isimden başka bir şey değildirler. Sıfat da, zarf da ismin kelime gruplarındaki fonksiyonlarına göre aldığı addır... Zarf ise kelime gruplarında sıfatın, fiilin veya başka bir zarfın manasını değiştiren isimlere verdiğimiz addır. Fakat her isim zarf olarak da kullanılmaya elverişli değildir.

Kelime gruplarında, zarf olarak kullanılmaya elverişli isimler, zaman, yer, hâl ve miktar isimleridir" (Ergin, 1985: 128) şeklinde tanımlar.

Muharrem Ergin, isim kökenli zarflar dışında zarf olarak kullanılan edatların olduğunu da ifade eder.

Zarfin tanımı, *Tahsin Banguoğlu* tarafından şu şekilde yapılmaktadır: “*Fiillerin ve sıfatların önüne gelerek anlattıkları kılış, oluş veya vasıfları açıklayan ya da değiştiren kelimelere zarf deriz.*” (**Banguoğlu, 1990: 371**)

Banguoğlu, zarfların sıfatlara göre daha az müstakil kavramlar olduğundan bahseder.

Zeynep Korkmaz, zarfi: “*Zarflar fiillerden, sıfatlardan, sıfat fiillerden ve zarf niteliğindeki sözlerden önce gelerek onları, zaman yer, yön, nitelik, durum, azlık-çokluk bildirme, pekiştirme ve sorma gibi çeşitli yönlerden etkileyip değiştirerek anlamlarını daha belirgin duruma getiren sözlerdir*” (**Korkmaz, 2003: 451**) şeklinde tanımlar.

Leyla Karahan, zarfi: “*Yön, tarz, sebep, miktar, vasıta ve şart bildirerek yüklemi tamamlayan cümle unsuru, zarftır.*” (**Karahan, 1999: 57**) şeklinde tanımlar.

Kırgız Türkçesinde zarfların ele alınışı şu şekildedir:

Azırkı Kırgız Tili’nde zarf: “*Hareketin her tür niteliğini bildirerek anlam açısından soyut olan, morfolojik istidadını değiştirmeyen, genellikle fiillere bağımlı olup onlarla birleşerek zarf görevini yerine getiren kelimelerdir.*” (**Devletov, vd., 1980: 195-196**) açıklamasıyla verilmektedir.

S. Devletov, “*Azırkı Kırgız Tilindeki Toktooçtor*” adlı eserde zarfi: “*hareketin durumunu, hangi doğrultuda, yerde ve şartta geliştiğini, zamanını, yerini gösteren kelime çeşidine “taktooç” (zarf) denir*” (**Devletov, 1960: 7**) cümlesiyle açıklamaktadır.

Kırgız Tilinin Grammatikası-Morfolojiya adlı eserde bu kelime çeşidinin tanımı: “*Leksik açıdan belli konulardaki hareketin çeşitli durumlarını gösterip, anlam açısından soyut olan, morfolojik açıdan görevini değiştirmeyen kelime çeşidine zarf denir*” (**Kırgız Tilinin Grammatikası, 1964: 173**) şeklindedir. Kırgız Adabi Tilinin Grammatikası ‘nda ise zarf için “*Fiilin, hareketin her tür durumunu gösterip, morfolojik açıdan hemen hiç değişmeyen, çoğunlukla fiillerle bağlanarak cümlede bışıktooç (zarf) görevini yüklenen kelimelerdir.*” denmektedir (**Kudaybergenov, vd., 1980: 374**).

Türkiye Türkçesinde cümle unsuru olan zarf veya zarf tümlecini ‘Fiilin muhtelif şartlarını ve zamanını gösteren cümle unsurudur.’ şeklinde tanımlayan *M. Ergin*, bu unsurun zarf olarak kullanılan isim cinsinden bir kelime veya kelime grubu, bir zarf-fiil veya zarf- fiil grubu veya bir edat grubundan oluştuğunu, kelime çeşidi gibi çekimsiz bir cümle unsuru olup fiille olduğu gibi doğrudan doğruya bağlandığını da belirtir.

Zarfların sonunda yer alan vasıta, eşitlik ve yön eklerinin doğrudan zarf yapan ekler olduğu, hâl eki olan bu eklerin bir münasebet için kullanılmadığı; bazen zarf olan kelimenin sonunda bulunan ayrılma hâl ekinin de bir kısaltmadan ortaya çıkıp klişeleşmiş şekil olduğu da *M. Ergin*’in üzerinde durduğu konulardır (**Ergin, 1985: 400-401**).

Tahsin Banguoğlu, zarf öbeklerinin cümlede yapıldıkları kelime türüne göre ya fiillerin ya da sıfatların yerini alabileceklerini; zarfların yüklem ismi olup cümlelerin çeşitli üyelerini meydana getiren sıfat takımlarına katıldığını ifade eder (**Banguoğlu, 1990: 502-504**).

Leyla Karahan da, isimlerin eksiz veya yön, vasıta, eşitlik ve bazı hâl eklerini alarak, fiillerin ise zarf- fiil eklerini alarak zarf görevini gerçekleştirdiklerini ifade eder. Yön, zaman, tarz, sebep, vasıta, miktar ve şart bildiren bütün kelime gruplarının cümlede zarf görevi yaptıklarını belirten Karahan, bir cümlede aynı veya ayrı türden birden fazla zarfın bulunabileceğini de belirtir. Şart cümlelerinin de genellikle ana cümlelerin zarfi olup yüklemi şart, zaman, sebep benzetme anlamlarıyla tamamladığını söyler (**Karahan, 1999: 57-59**).

Kırgız Türkçesinde zarflar, cümle bilgisi içinde de ele alınmakta, “sentaks açısından yerine getirdiği görev, başka kelimelerle birleşebilme imkanı ve cümle içinde aldığı yer” başlıkları altında incelenmektedir.

Kırgız gramerciliğinde zarfların, fiil, sıfat, zarf ve isimle cümle içinde hangi bağlanmış yoluyla bağlandığı üzerinde ayrıca durulmaktadır. Bu Türkiye Türkçesinde fazla üzerinde durulmayan bir konudur.

Taktooçtar adlı eserde, zarfların veya zarf tümleçlerinin cümlede yüklem ve niteleyici görevde kullanıldıkları belirtilir. Zarfların nesne ve özne olarak görev yapamayacakları da ifade edilir (**Devletov, 1960: 65-71**).

Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kırgız Türkçesinde de cümlenin unsuru olan zarflar, zarf-fiil grubu, edat grubu, isim tamlaması, sıfat tamlaması, tekrar grubu, sıfat-fiil grubu, isim-fiil grubu, bağlama grubu, kısaltma grubu gibi kelime gruplarından oluşabilir. Ayrıca cümle kuruluşunda da olabilir.

Türkiye Türkçesinde fazla üzerinde durulmayan kelime veya kelime gruplarının bağlanma şekilleri, Kırgız Türkçesinde ayrı bir konu olarak ele alınır. Zarfların da cümle içindeki diğer kelimelere iktaşu¹ ilgisiyle bağlandığı, çok seyrek de olsa bazen bu bağlanma şeklinin eerçisüü² tarzında olduğu belirtilir.

“Azırkı Kırgız Tilindegi Toktooçtor” adlı eserde zarfların fiillerle, sıfatlarla, zarflarla ve isimlerle birleşmesi ayrı başlıklar altında ele alınır (**Devletov, 1960: 63-67**).

“Kırgız Tilinin Gramatikası”nda zarfların genellikle fiillerle birleştiği ve cümlede zarf tümleci görevini yerine getirdiği üzerinde durulur (**Kırgız Tilinin Gramatikası, 1964: 173**).

Zarfların Sınıflandırılması:

Türkiye Türkçesinde zarflar, dilciler tarafından çeşitli şekillerde sınıflandırılmışlardır. Burada birkaç farklı sınıflandırmayı vermekle yetineceğiz.

Ergin'in gruplaması şu şekildedir: ‘yer zarfları, zaman zarfları, nasıllık-nicelik zarfları, azlık-çokluk zarfları’ (**Ergin, 1985: 259-261**).

Banguoğlu, değişiklik yapıcı anlatım bakımından farklılıklar diyerek zarfları altı gruba ayırır: “1. gerçekteleme zarfları, 2. miktar zarfları, 3. nitelik zarfları, 4. yer-yön zarfları, 5. zaman zarfları, 6. suret zarfları” (**Banguoğlu, 1990: 372**).

Zeynep Korkmaz zarfları; ‘I. Kökenleri, II Yapıları, III. İşlevleri bakımından sınıflandırmaktadır:

I. Kökenleri bakımından zarflar:

1. Yabancı kökenli zarflar
2. Türkçe kökenli zarflar

II. Yapıları bakımından zarflar:

1. Basit (yalın) zarflar
2. Türemiş zarflar
3. Kelime grubu yapısındaki zarflar

III. İşlevleri bakımından zarflar:

¹ Iktaşu: tâbî olan kelimenin tâbî eden kelimeye hiçbir morfolojik vasıta olmadan, eksiz bulunduğu yer ve anlamı vasıtasıyla bağlanmasıdır.

² Eerçisüü: Birbiriyle eksiz, birbirini niteleyerek takip eden bağlanmadır.

1. Zaman zarfları
2. Yer ve yön zarfları
3. Tarz zarfları
4. Azlık-çokluk zarfları
5. Soru zarfları' (KORKMAZ, 2003: 453-523)

Biz, Zeynep Korkmaz'ın sınıflandırmasını esas alacağız.

Türkiye Türkçesinden örnekler:

Zaman Zarfları:

Fiiller veya fiilimsilerin anlamını zaman bakımından etkileyen zarflardır: *dün, bugün, yarın, şimdi, hemen, ara sıra, çabucak, erken, geç, demin, akşam, sabah, vb.*

-Dün gelip bugün gitti.

-Çabucak okudu.

-Yine gelmelisin.

Yer ve Yön Zarfları:

Fiiller veya fiilimsileri yer ve yön bakımından belirli duruma koyan zarflardır: *yukarı, aşağı, içeri, dışarı, ileri, geri, üst, alt, ön, vb.*

-Yukarı çıkıyorum.

-İleriye git.

-Önce sağa dönün sonra doğru gidin.

Durum (Tarz, Niteleme) Zarfları:

Fiiller veya fiilimsilerin ne biçimde, nasıl veya niçin yapıldığını belirleyen zarflardır: *dik, eğri, doğru, temiz, kirli, güzel, iyice, şöyle, böyle, vb.*

-Açık konuş.

-Çok çirkin yazıyorsun.

-Topa gelişigüzel vurdu.

Azlık Çokluk Zarfları:

Bir sıfatın, fiilin veya fiilimsilerin veya başka bir zarfın anlamını azlık-çokluk bakımından belirleyen zarflardır: *çok, fazla, pek çok, hep, kısmen, daha, eksik, vb.*

-Daha okuyacak bir şey kalmadı.

-Çok güzel konuşuyorsun.

-Çok az kazanıyor.

Soru Zarfları:

Bir fiil veya fiilimsiyi, bir sıfatı veya başka bir zarfın anlamını soru yoluyla belirleyen zarflardır: *ne, nasıl, niçin, ne kadar, kiminle, kimin için, vs..*

-Derse kiminle çalıştınız.

-Niçin bana söylemedin.

-Bunu bana nasıl söylersiniz.

Kırgız Türkçesinde ise S. Davletov, zarfları leksik-semantik açıdan iki ana gruba ayırır: "1. Bışıktagiç Taktooç, 2. Anıktagiç Taktooç" (Devletov, 1960: 19).

"1. Bışıktagiç taktooçlar, nesnelere hareket zamanını, yerini, oluş sebebinin, amacını ifade ederek şu alt gruplara ayrılırlar:

a) Orun taktooç (*Yer Zarfi*): Yer, yön bildirirler.

aa) Hareketin söyleyiciye göre uzaklık ve yakınlığını gösterirler: *anda* (orada), *alda* (önde), *mında* (burada), *oşonda* (orada), *uşunda* (orada), *alda* (önde), *alda kaydan* (bilmem nereden), *alistan* (uzaktan), vs...

ab) Hareketin yönünü gösterirler: *arı* (öte), *beri*, *ilgeri* (ileri), *kiyin* (sonra), vs.

ac) Bunun yanında *üydö-tömön* (aşağı yukarı), *cogoru-ildiy* (aşağı yukarı) gibi zarflar tahmini yer ve yön de gösterirler (**Devletov, 1960: 20**).

b) Mezgil taktooç (*Zaman Zarfi*): Zaman bildirirler.

ba) Söyleyiciye göre hareketin zamanını gösterir.

“.....emgekteki kişiler, *azır* bir cerge coluşkan.” (...*çalışkan kişiler, şimdi bir yere toplandı*lar); “...*cana* kele catkan.....” (*yeni geldiğinde*.....); “.....passacir poezdi *alda kaçan* ele közdön kayım bolup ketken.” (*Yolcu treni her ne zamansa gözden kaybolup gitti*)

bb) *keçee* (dün), *ögünü* (evvelki gün), *bayaa günü* (son günlerde, bu günlerde) gibi zarflar, zamanda sınırlama bildirir.

bc) Hareketin olduğu zamanı ifade ederler: *anan* (sonra), *erteñ* (yarın), *bürsügünü* (öbür gün), vs...

bç) Hareketin aynı anlamda olduğunu ifade ederler: *emi* (şimdi), *azır* (şimdi), *bügün* (bugün), *biyl* (bu yıl), vs...

bd) Hareketin ne zamana kadar sürdüğünü, ne kadarlık zamanda yapıldığını gösterirler: *keçke* (akşama doğru), *künü-tünü* (gece-gündüz), *caydır-kıştur* (yaz-kış), *erteli-keç* (sabah akşam), vs...

be) Hareketin olduğu zamanı tahmini olarak gösterirler: *bügün-erteñ* (bugün yarın), *erteñ-bürsügün* (yarın öbür gün), *bürsü-gündördön* (öbür günlerde) (**Devletov, 1960: 22**).

c) Sebep cana maksat taktooç (*Sebep ve Maksat Zarfları*): Bir işin sebebini ve maksadını bildirirler.

ca) Hareketin oluş sebebini ifade ederler: *emne için?* (niçin?), *emne sebepten* (niçin?), *kantip* (nasıl?), *argasızdan* (mecburen), *amalsızdan* (mecburen), *eriksizden* (mecburen)

cb) Hareketin oluş maksadını gösterirler: *emne için* (niçin?), *emne maksat menen* (hangi amaçla), *atayı* (bile bile, kasten), *atayın* (özellikle, kasten) vs. (**Devletov, 1960: 24**).

Anıktağıç taktooç'lar, genel olarak ;

a) Sın- sipat taktooç (*Niteleme Zarfi*): Hareketin niteliğini, özelliğini ifade ederler: *asta* (yavaş), *tez*, *basım* (çabuk), *daroo* (çabuk), *birge* (birlikte), *betme-bet* (yüz yüze), *murunkusunça* (önceki gibi), vs... (**Devletov, 1960: 24**).

b) San-ölçöm taktooç (miktar/azlık-çokluk zarfları): Hareketin sayısını ve ölçüsünü bildirirler: *köbüröök* (daha çok), *tezireek* (daha çabuk), *tezireek*, *kiyinireek* (daha sonra), vs... (**Devletov, 1960: 34**) başlıkları altında ele alınırlar” (**Devletov, 1960: 20-27**).

“*Azırkı Kırgız Tili*” adlı eserde zarflar, anlamına göre S. Devletov'un da gruplamasında olduğu gibi bışıktağıç ve anıktağıç taktooç olmak üzere önce iki ana gruba ayrılmaktadır.

“Bışıktağıç taktooçlar;

a) Mezgil bışıktağıç taktooç (zaman zarfları)

b) Orun bışıktağıç taktooç (yer zarfları)

Anıktağıç taktooçlar;

a) Sın-sıpat anıktağıç taktooç(niteleme zarfları)

b) San-ölçem anıktağıç taktooç (miktar/azlık-çokluk zarfları), gruplamasıyla verilmektedir” (Devletov, vd., 1980: 197-199).

Kırgız Tili'nin GramatİKası'nda ve *Kırgızkiy Yazık* adlı eserde de bu gruplandırmanın aynısı verilmektedir (Kırgız Tilinin GramatİKası, 1964: 180-184; Ahmatov, vd., 1975: 132-133).

Zarfların Yapısı:

Türkiye Türkçesinde isim cinsinden kelime çeşitleri içinde ele alınan zarflar, tek başlarıymayken isim olan kelimelerdir. Bu açıdan ele alındığında isimlerin eksiz şekillerinden oluşan zarflar yanında isimlerin yön, vasıta, eşitlik ve kısalıp klişeleşmiş ayrılma hâl ekini alarak zarf görevi yapanları da karşımıza çıkmaktadır. Buna ilave olarak bazı edatlar, zarf olarak kullanılmaktadır (Ergin, 1985: 258-401).

Banguoğlu, zarfları yapılarına göre de gruplandırır:

“1. Kök olan zarflar: *az, çok, hep, en, pek, er, geç, dün*, vb...

Yabancı dillerden gelenler: *tez, hiç, henüz, belki, bari*, vb...

2. Başka kelime sınıflarından zarflar: Bazı adlar anlamlarından gelen imkânlara göre türlü zarf bölümlerinde zarf olarak görülürler: *kan kırmızı, süt beyaz, un ufak*, vb.

İşleyişlerindeki benzerlik sebebiyle sıfatların çoğu zarf olarak da kullanılırlar: *yumuşak tutmak, güzel konuşmak, düz durmak* (nitelik ve tarz zarfları)

Bazı belirtme sıfatları da zarf olarak kullanılırlar: *böyle, iyi, güzel, başka, ikişer dağıtmak*, vb...

1. İsimden üreme zarflar:

a) Adlardan gelenler: *içre, taşra, yazın, kışın* vb...

b) Sıfatlardan gelenler: *karanlıkta, derinden, eskiden*, vb...

c) Zamirsi zarflar: *buraya<bu araya, böyle, şöyle, ancak*

2. Fiilden üreyen zarflar: *geçe, kala, öte, yine*, vb..

3. Birleşik zarflar:

a) Adtakımı: *söz gelişi, kuşbakışı*

b) Sıfattaakımı: *bozuk düzen, yalınayak*

c) Zarf öbeği: *ilkönce, az ileri, pekâlâ*

ç) Takı öbeği: *deli gibi, sabaha karşı, göz önünde*, vb.” (Banguoğlu, 1990: 380-385)

Z. Korkmaz, zarfları yapılarına göre üç grupta ele alır:

‘I. Basit (yalın) zarflar: ister Türkçe ister yabancı kökenli olsun, kök ya da gövde halindeki tek kelimeden oluşan zarflardır.

II. Türemiş zarflar:

a) Addan türemiş olan zarflar.

aa) Addan ad çekimi ekleriyle türeyen zarflar.

ab) Addan ad türeten eklerle kurulan zarflar.

b) Fiilden türemiş zarflar.

III. Kelime grubu yapısındaki zarflar.

Tekrar grubu yapısındaki zarflar.

Ad tamlaması biçimindeki zarflar.

Sıfat tamlaması biçimindeki zarflar.

Edat tamlaması biçimindeki zarflar.

Sıfat-fiil grubu biçimindeki zarflar.

Zarf-fiil grubu biçimindeki zarflar.

Ad-fiil grubu biçimindeki zarflar.

Bağlama grubu biçimindeki zarflar.

Kısaltma grupları biçimindeki zarflar.

Cümle kuruluşundaki zarflar.

Birleşik kelime yapısındaki zarflar” (Korkmaz, 2003: 323-455)

Kırgız Türkçesinde de zarflar, yapısına göre sınıflandırılmaktadır.

‘Azırkı Kırgız Tilindegi Taktooçtar’ adlı eserde zarflar, iki ana gruba ayrılırlar:

1. Cönököy Taktooç (basit zarflar): Bu grup kendi içinde iki alt başlıkta ele alınır.

a. Tubasa Taktooçtar (Kök zarflar):

Eklerine ayrılması mümkün olmayan ve anlamını koruyan kök halindeki zarflar: *cay* (böyle), *ildam* (çabuk), *bek* (pek), *keç* (geç), *bat* (çabuk) vb.Bugün kök olarak gördüğümüz, ekleri kalıplaşmış olanlar: *il+geri* (ileri), *er+te* (erken), *a+rı* (öte) *be+ri* (buraya) *cog+oru* (yukarı) vb.

Bu grupta yer alan zarflar şu kelime çeşitlerinden ortaya çıkmışlardır.

aa) İsim özelliğini kaybederek zarfa dönüşenler:

Yön hâli ekiyle kalıplaşanlar: *co+goru* (yukarı), *il+geri* (ileri), *iş+keri* (içeri), *tes+keri* (tersine, aksine) vb.Vasıta hâl ekiyle kalıplaşanlar: *aķır+ı+n* (sonra), *tumız+ı+n* (yavaşça), *ki+y+i+n* (sonra)Bulunma hâli ekinin kalıplaşmasıyla: *er+te* (erken), *üy+dö* –tömön (aşağı yukarı), *mur+da* (önce)ab) İsimden zarfa geçen kelimeler: *ka+y+da* (nerede), *ka+y+dan* (nereden), *a+rı* (öte), *be+ri* (buraya), vb.ac) Fiil şeklinden zarflaşan kelimeler: *kayt-a* (tekrar), *can-a* (yine), *koş-a* (beraber), *can-a-ş-a* (yan yana), *aya-ba-y* (acımasız, mükemmel, çok), vb.

b. Tuundu Taktooçtar: (Türemiş Zarflar)

Kırgız Türkçesinde zarf yapan bir çok ek vardır.

ba) *-ça*, *-çe*, *-şa*, *-şe*; *-çak*: Benzerlik ve miktar anlamı verir. *bala+ça*, *a+n+ça*, *mi+n+ça*; *biz+çe*, *il+ger+ki+çe*, *il+ger+çe*, *bürküt+çö* (kartal gibi), *colbors+ço* (kaplan gibi), *öz+üm+çö* (bana göre)bb) *-lay* <+la-y; Hareketin tarzını ifade eder: *kış+tu* *kış+la-y*; *caz+dı* *caz+la-y*; *küz+dü* *küz+dö-y*; *cay+dı* *cay+la-y*; *süy+lö-y* *süy+lö-y*.bc) *-lata*: <+la-t-a: Benzerlik ve miktar anlamı verir: *akça+la-t-a* (nakten, para), *eki+le-t-e* (iki defa, yine), *egin+de-t-e*, *un+da-t-a* (alışkın olduğumuz gibi) *küz+dö-t-ö* (güzün), *uluu+la-t-a* (büyükçe).

bç) *-lap* <+la-p: Öznenin durumunu bildirir. Miktar ve zaman ifadesi kazandırır. *araba+la-p* (arabayla), *gap+la-p* (konuşarak), *tonna+la-p* (tonlayarak, tonlarca), *kün+dö-p* (gündüzleri), *ay+la-p* (aylarca), *kilo+la-p* (kilolarca), *tez+de-p* (hızlıca), *az-az+da-p* (azca), *keç+te-p* (gecikerek).

bd) *-çılap* <+çıl+la-p: Benzerlik, görelilik bildirir. *men+çi+le-p* (bence, bana göre), *biz+çi+le-p* (bizce), *a+lar+çıl+la-p* (onlar gibi), *tigi+ler+çi+le-p* (ötekiler gibi), *oşo+lor+çu+la-p* (onlar gibi, şunlar gibi), *öz+ünör+çü+lö-p* (kendiniz gibi).

be) *-sın* <+sı+n: Zaman anlamı verir. *er+te+ñki+si+n* (yarınki), *keç+ki+si+n* (akşamleyin), *kış+ki+si+n* (kışın, kışki), *tün+kü+sü+n* (geceleyin).

bf) *-çalık* < -ça+lık: Miktar ifadesi katar. *uşu+n+ça+lık* (o kadar), *a+n+ça+lık* (o kadar), *men+çe+lik* (benim kadar), *sen+çe+lik* (senin kadar).

bg) *-mdası, -dösü, -desi* <+ı+n+da+sı: Zaman ifadesi verir. *kış+ı+n+da+sı* (kışın), *keş+i+n+de+si* (akşamleyin), *tün+dö+sü* (geceleyin).

bh) *-ınça* <+ı+n+ça: Zaman ifade eder. *azır+ı+n+ça* (şimdi, şimdice, şimdilik).

Hâl ekleriyle kalıplaşanlar da vardır:

a) Bulunma ve ayrılma hâl ekleriyle: *er+te+den*, (erkenden), *mur+da+tan*, (önceden), *baş+da+tan* (önce, baştan).

b) Eski yön hâl eki *-rı* ve ayrılma hâl ekiyle: *a+rı+tan*, (öteden, oradan), *be+ri+ten* (beriden).

c) Eski yönelme hâl eki *-garu* ve ayrılma hâl ekiyle: *il+ger+ten*, (ileriden), *co+gor+ton* (yukarıdan), vs.

ç) Dört hâl eki birlikte kullanılarak: *co-gor-to-don*, (yukarıdan) *il-ger-te-den* (ileriden) (*+ga+rı+ta+dan*).

Eklerin bu şekilde bir kaçının bir araya gelip kalıplaşmasıyla oluşan zarfların sayısı, hâl eklerinin tek tek eklenip kalıplaşmasıyla oluşan zarfların sayısından daha azdır. Örnekler: *beker+ge* (boşuna), *küç+kö* (1. yalandan, 2. boşuna), *cılı+ga* (her yıl), *kee+de* (bazen), *ezel+de* (önce), *abal+tan* (öteden beri), *caz+ı+n* (yazın), *akır+ı+n* (yavaşça), vs.

c) Tataal Taktooç: (birleşik zarf)

İki veya daha çok kelimenin bir bütünlük oluşturmasıyla meydana gelirler. Bunlardan bir kısmı bir değişikliğe uğramazken, bir kısmında fonetik değişiklikler olabilir.

a. Kelimelerin birleşmesi yoluyla oluşurlar: *bügün* < *bul+kün*, (bugün), *bıtır* < *bir cıl+dır* < *bir cıl tur* (geçen sene), *mintip* < *mu+nı et-ip* (öyle, şöyle), *antip* < *a+nı et-ip* (böyle, şöyle, öyle).

b. Tekrar grupları ile yapılanlar: İsim+isim yapısıyla: *oozmo-ooz*, (ağız ağıza), *katar-katar*, (sıra sıra), *betme-bet* (yüz yüze); *sak-salamat*, (sa salim), *aman-esen*, (sağ sağlim), *arı-beri* (öte beri), *ilgeri-kiyin* (önce, sonra), *tömön-anda-mında* (aşağı yukarı, orada burada), *ança-mınça* (öyle böyle), vs.

Sıfat+sıfat yapısıyla: *sak-salamat*; *aman-esen*.

Zarf+zarf yapısıyla: *arı-beri*, *ilgeri-kiyin*, *tömön- anda mında*, *ança-mınça*.

Deyimleşerek zarf göreviyle kullanılan gruplar da vardır. (Devletov, 1960: 28-54; Kırgız Tilinin Grammatikası, 1964: 200-202). “Açıp közdü cumgunça” (göz açıp kapayınca kadar).

Zarfların yapılış yolları Kırgız Türkçesi gramerinde iki ana grup şeklinde ele alınır.

1. *Zarfların Morfolojik yolla yapılışı*: Eklerin ilave edilişiyle oluşan zarflar, bu gruba girerler. Bu konuyu zarf yapan eklerde ele aldığımız için tekrar üzerinde durmayacağız. (**Kırgız Tilinin Grammatikası, 1964: 200-202**).

2. *Zarfların Sentaktik Yolla Yapılışı (Taktooçlardan sentaksistik col menen casalışı)*:

En az iki kelimedenden oluşup, gramer özellikleri bakımından ekli veya eksiz şekilde bir birine bağlanan, grup şeklinde de olsa tek anlam bildiren ve cümlenin bir unsuru olarak görev yapan gruplara, sentaktik yolla yapılan zarflar denir.

Bunlar tataal taktooçtor (birleşik zarflar) diye de adlandırılır. Bu tarzda kurulan zarfların her bir unsuru sıfat, zarf, isim, vs. gibi bir cümle çeşidi olabilir. Fakat grup haline geldiğinde tek bir anlamı karşılar. Bunlar da kendi arasında 'koş taktooç' (her iki unsuru da anlamlı ikilemeler) ve 'koşmak taktooç' (bir unsuru anlamsız olan ikilemeler) olmak üzere iki gruba ayrılır (**Kırgız Tilinin Grammatikası, 1964: 202**).

A) Koş taktooç: Birleşik kelimeler *oozmo-ooz* (ağız ağıza), *betme-bet* (yüz yüze), *caydı-caylay* (yazın yaylayıp), *kıştı-kışlay* (kışın kışlayıp), *bügün-erteñ* (bugün yarın), vb.

Koş taktooçları kuruluşuna göre aşağıdaki şekilde gruplandırabiliriz:

a) Köklerin tekrarlanması ile kurulan zarflar: Bu kelime grubunda her iki kelime arasında anlam ilişkisi söz konusudur. Bu, ya eş anlamlıdır veya zıt anlamlıdır. *bat-bat*, *tez-tez* (tez tez), *kez-kez* (bazı bazı, zaman zaman), *aks-aks*, *ıldam-ıldam* (hızlı hızlı), *kayra-kayra* (tekrar tekrar), *üydö-üldiy*, (yukarı aşağı), *çaquu-çaran* (hepsi birlikte), *arı-beri* (öte beri).

b) Unsurları bulunma hâl ekini alarak kurulan zarflar; *keede-keede* (bazı bazı), *kündö-kündö* (gün gün, her gün), *anda-mında* (orda burda).

Unsurlarından biri eksiz diğeri hâl eklerinden birini almış olanlar: *kez-kezde* (an an), *az-azdan* (azdan da az), *bat-battan* (çok hızlı), *top-toptan* (çok dolu, kalabalık), vs.

İki unsuru da *-dır* ekini alan zarflar: *ertedir-keçtir* (erken geç), *kündür-tündür* (gece gündüz), *caydır-kıştır* (yaz kış), vs.

c) İlk unsuruna *-ma* eki eklenip ikinci kısmı kök halinde olan zarflar: *üymö-üy* (evden eve), *tütünmö-tütün* (tütünden tütüne), *közmö-köz* (göz göze), *betme-bet* (yüz yüze), vb.

Birleşik zarfların her bir unsuru, ilk zamanlarda, kendi arasında tabiiyet ilişkisiyle birbirine bağlanır. Fakat tekrar gruplarında bu özellik söz konusu değildir. Çünkü bunlarda birbiriyle eşit olan iki unsur eksiz olarak, anlam ilişkisiyle birbirine bağlanır. (**Kırgız Tilinin Grammatikası, 1964: 173-177; 202-203**).

B) Koşmak Taktooç: Gramatik özellikleri açısından zarfın belirtilerine sahip olan ikileme kelimeler koşmak taktooç diye adlandırılır. Bunların parçaları aralarına çizgi konulmadan yazılır: *alda kayda* (kim bilir nerede), *alda kaçan* (ne zamansa), *ar kaçan* (her zaman), *eç ubakta* (hiçbir zaman), *bir kezde* (bir anda), *bir küni* (bir gün), *eç kaday* (hiçbir zaman), vb. (**Kırgız Tilinin Grammatikası, 1964: 203**).

Bazı koşmak taktooçlar dilin gelişme sürecinde fonetik açıdan değişerek bir bütün halinde kullanılır ve tek anlamı karşılarlar. Bunlar bugün basit kelime dahası, basit zarf olarak kabul edilmektedir. *ögünü* (evvelki gün), *bıtır* (geçen yıl), *bügün* (bugün), *eçak* (çoktan), vb. Bu tür zarflara sadece tarihî açıdan birleşik zarf şeklinde bakmak gerekir. Bugün basit zarflar görünüşündedirler.

Kelimelerin birleşmesi vasıtasıyla kurulan zarfların unsurları fonetik açıdan değişmeye uğrarlar, uğramayabilirler de... Mesela 'öğünü' kelimesi 'o' ve 'künü' nden oluşmuştur. *keç kurun* (< *keç+kurun, kur+ın*) (akşamleyin) ilk örnekte ses değişmesi olduğu halde ikincisinde yoktur.

Kırgız dilinde ve diğer Türk lehçelerinde anıktoç (niteleyen) ile anıktalgiç (nitelenen) in birleşmesinden ortaya çıkan zarflar çoktur. *büğün*< *bu+kün, bıyıl*< *bu+yıl, nebak*< *ne+ ubak* (ne zaman), *eçak*< *ne +çak* (çoktan), *öğünü*(< *kündördün*) + *o +kün+ü*), *bürsükünü* < *(kündördün)* (*bir + i + si +kün +ü*) vb... (**Kırgız Tilinin Grammatikası, 1964: 178**).

Her iki unsuru da aynı anlama sahip olup ayrı da kullanılabilen kalıplaşmamış örnekler: Genellikle *bir, ar, eç* kelimeleri birinci kısmı oluşturur: *bir colu* (bir defa), *bir künü* (bir gün), *bir kezde* (bir anda), *bir maalda* (bir zaman), *bir pasta* (bir müddet), *ar kayda* (her yerde), *ar kaçan* (her zaman), *eç kayda* (hiçbir yerde), *eç cerde* (hiçbir yerde). (**Kırgız Tilinin Grammatikası, 1964: 178**).

Koş sözler vasıtasıyla yapılan zarfların her bir unsuru arasında anlam açısından aşağıdaki gibi bir ilgi bulunur.

a. Antonimlik (zıt anlam) ilişkide: *üydö-tömön* (aşağı yukarı), *arı-beri* (öte beri), *erteli-keç* (erken geç), *öydö-ıldıy* (aşağı yukarı), *cayı-kışı* (yaz kış), *künü-tünü* (gece gündüz), *oñ-tetiri* (doğru yanlış), *oñdu-soldu* (sağlı sollu), vb. (**Kırgız Tilinin Grammatikası, 1964: 178**).

b. Sinonimlik (eş anlam) ilişkide: *asta-sekin* (yavaş yavaş), *açık-ayrım* (açık açık), *aman-esen* (sağ salim), *sak-salamat* (sağ salim), *açık-aykın* (açık açık).

c. Parçalarının biri anlamlı, diğeri anlamsız olan zarflar: *çala-bula* (şöyle böyle), *çoğuu-çaran* (hepsi birlikte), *karşı-terşi* (çaprazlama).

ç. Tek başlarınayken anlamı olmayan kelimelerden de zarf yapılır. Fakat böyle zarflar azdır: *üstünkö-bostok* (durmadan boyuna), *almak-salmak* (değişmeli), *öp-çap* (şöyle böyle), *alay-dülöy* (alt üst), *alda-calda* (orda burda), vb... (**Kırgız Tilinin Grammatikası, 1964: 179**).

Deyim şeklindeki zarflar:

Bunlar da cümlelerin herhangi bir unsuru olarak görev yapabilirler. Genellikle zarf tümlecisi olurlar. Örnekler:

koş kabaktın ortosunda (tam ortasında), *kamırdan kıl suurganday* (hamurdan kıl çeker gibi, tereyağından kıl çeker gibi), *sogonçoğu cerge tiybey* (ayağı yere basmadan), *ayta-buyta degiçe* (göz kırpıncaya kadar), *açıp közdü cumguça* (göz açıp yumuncaya kadar) (**Kırgız Tilinin Grammatikası, 1964: 180**).

Zarfların İşlevleri:

Ergin, zarfları sınıflandırırken aslında onların işlevlerini de vermektedir. “yer zarfları, zaman zarfları, nasıllık-nicelik zarfları, azlık-çokluk zarfları.” (**Ergin, 1985: 401-403**).

Baguoğlu, zarfları, değişiklik yapıcı anlatım farklılıkları bakımından gruplandırır: “gerçekleme zarfları, miktar zarfları, nicelik zarfları, yer-yön zarfları, tarz zarfları, zaman zarfları, azlık-çokluk zarfları, soru zarfları” (**Banguoğlu, 1990: 502-504**).

Korkmaz, zarfları, işlevleri bakımından beş gruba ayırır: “zaman zarfları, yer ve yön zarfları, tarz zarfları, azlık-çokluk zarfları, soru zarfları” (**Korkmaz, 2003: 453-523**).

Kırgız Türkçesinde zarflar, leksik-semantik (sözlük/anlam) açıdan şu şekilde gruplandırılır:

1. Bışıktığıç Taktooç
 - a. Orun Taktooç (Yer-Yön Zarfı).
 - b. Mezgil Taktooç (Zaman Zarfı).
 - c. Sebep Cana Maksat Taktooç (Sebep Ve Maksatzarfı).
 2. Anıktağıç Taktooç:
 - a. Sın-Sıpat Taktooç (Niteleme/ Tarz Zarfları).
 - b. San-Ölçöm Taktooç (Miktar/ Azlık-Çokluk Zarfları) (Devletov, 1960: 19-27).
- Bu gruplama, bir bakıma zarfları işlevine göre de sınıflandırmaktadır.

SONUÇ:

Zarfların kelime çeşidi ve cümle unsuru olarak tanımlanması, her iki lehçede de aynıdır.

Zarfların sınıflandırılması konusunda farklı yaklaşımlar söz konusudur. Türkiye gramerciliğinde Ergin ve Banguoğlu “soru zarfları”nı bir grup olarak değerlendirmezler. Zeynep Korkmaz, işlevlerine göre zarfların içinde “soru zarfları”nı da ele alır. Kırgız Türkçesinde soru zarfları ayrı bir grup olarak incelenmez. Genellikle zaman, yer, niteleme ve miktar zarflarının içinde değerlendirilir. İki lehçe arasında yapı bakımından farklılık olmamasına rağmen sınıflandırmada bir farklılık söz konusudur.

Türkiye Türkçesinde zarflar, yapısı bakımından “basit, türemiş, birleşik veya kelime grubu yapısındaki zarflar” şeklinde ele alınmaktadır. Kırgız Türkçesinde zarflar öncelikle basit ve birleşik olmak üzere ikiye ayrılmakta, daha sonra basit zarflar kendi içinde kök halindeki ve türemiş olanlar şeklinde sınıflandırılmaktadır. Temelde inceleme noktası aynı olsa bile sınıflandırmada farklılıklar karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye Türkçesinde zarf, zamir ve sıfatlar isim olarak kabul edilir, kullanıldıkları yer ve işleve göre zarf, sıfat, zamir şeklinde adlandırılırlar. Kırgız Türkçesinde bu tarz bir yaklaşım yoktur. Bu tarz kelimeler baştan isim, sıfat, zamir, zarf diye sınıflandırılmakta, kullanıldıkları yer ve işlev belli olmasa da bu şekilde adlandırılmaktadırlar.

Yapı ve işlev bakımından sınıflandırmada, her iki lehçe de karışıklık yaşanmaktadır.

Türkiye Türkçesinde fazla üzerinde durulmayan kelimelerin bağlanış şekilleri Kırgız Türkçesinde ayrı bir konu olarak ele alınmaktadır. Zarfların, fiil, sıfat, zarf-fiil, eki almış kelimelere hangi bağlanma yoluyla bağlandığı konusu, Kırgız gramerciliğinde ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

Yapısı ve kullanılışı bakımından zarflar, her iki lehçede de aynıdır.

KAYNAKÇA

- AHMATOV, T.K.; DAVLETOV, S.A.; CAPAROV, Ş.C., (1975), *Kırgızskiy yazık*, Frunze.
- ATABAY Neşe, ÖZEL Sevgi, ÇAM Ayfer, (1981), *Türkiye Türkçesinin Söz Dizimi*, Ankara.
- ATABAY Neşe, KUTLUK İbrahim, ÖZEL Sevgi, (1983), *Sözcük Türleri*, Ankara.
- BANGUOĞLU, Tahsin, (1990), *Türkçenin Grameri*, Ankara.
- BİRAY, Nergis, (2003), “*Türkiye Türkçesi İle Kazak Türkçesindeki Cümlelerin Çeşitleri Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme*”, *Prof.*

**TÜRKİYE TÜRKÇESİ İLE KIRGIZ TÜRKÇESİ'NDE
ZARF VE ZARF TÛMLECİ**

Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN'a Armağan- Türkiyât Araştırmaları Dergisi, Bahar 2003, Sayı:13, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, s.281-307.

BİRAY, Nergis, (2004), “**Türkiye Türkçesi İle Kırgız Türkçesindeki Cümlelerin Çeşitleri Bakımından Karşılaştırılması Üzerine Bir Deneme**”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Bişkek, Sayı:10, s. 63-83.

DAVLETOV, S., (1960), **Azırkı Kırgız Tilindegi Taktooçtor**, Frunze.

ERGIN, Muharrem, (1985), **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul.

KARAHAN, Leyla, (1999), **Türkçede Söz Dizimi**, Ankara.

Kırgız SSR İlimler Akademiyası, Til Caña Adabiyat İnstitutu, (1964), **Kırgız Tilinin Grammatikası-Morfologiya**, Frunze.

KORKMAZ, Zeynep, (2003), **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, Ankara.

KUDAYBERGENOV, S.; TURSUNOV, A.; SIDIKOV, C.; (1964), **Kırgız Adabiy Tilinin Gramatikası**, Frunze.

NURMAHANOVA, A.N., (1971), **Türki Tilderinin Salıstırmalı Grammatikası**, Almatı.

TINISTANOV, Kasım, (1998), **Ene Tilimiz I**, İstanbul.

TINISTANOV, Kasım, (1998), **Kırgız Tili II**, İstanbul.

YUDAHİN, K. K., (1940-1965), **Kırgızsko- Ruskiy Slovar**, Moskova.

YUDAHİN, K. K. (Çev.: TAYMAS, Abdullah), (1994), **Kırgız Sözlüğü**, Ankara.